

שני "מאמענט'ים" ביוגרפיים

שלום רוזנפלד

בבירובידואן. בעוד שפרושנסקי, כמנהל ה"מאמענט" אירגן טיולים לארץ ישראל, אירגן פרלמן מסעות וסידורים לבירובידואן, בעידוד הסובייטים כמובן. אוסקר גם עסק בפעולות מחתרטיות למחצה בשירות ארגוני חזית קומוניסטיים שהחליפו שמות ושפשוטו ולבשו צורה, כדי להתחמק מעינה הפקוחה של המשטרה הפולנית. והיה עוד חוט בלתי נראה משותף לשני האנשים שבהם יעסוק מאמר זה: בסוף דרכם היו שניהם גיבורים טרגיים בדרמה שלא הם חיברו לה את התסריט ולא הם ביימו אותה. אבל כל נקדים את המאוחר ונאמר תחילה כמה מילים על אותם שני העתונים היהודיים הגדולים שהוכרנו. לא נתיימר לספר את ההיסטוריה שלהם. על כך כבר נכתבו כמה ספרים ועשרות מאמרים, אחדים מהם גם ב"קשר", ולא מיצו את הנושא. אנו נגביל את עצמנו, ואף זאת בראשי פרקים בלבד, לאותם היבטים בתולדותיהם, המשמשים רקע לשתי הדרמות האישיות.

ה"מאמענט" וה"היינט" היו שני עתונים ביידיש שמילאו פונקציה חברתית ותרבותית בפולין היהודית שאי אפשר כלל להגזים בחשיבותה. חשבי המנהיגים ועסקני ציבור, גדולי הסופרים והוגי דעות יהודיים נטלו חלק בעתונים אלה, אם באופן קבוע ואם לפרקים ובשניהם עבדו עתונאים מצויינים. שני העתונים שימשו פה לביטוי המצוקות היהודיות, במה להעלאת מגמות וחילוקי דעות פוליטיים ואידיאולוגיים של ציבור תוסס, לעתים נבון ותועה דרך, צמא דעת, שבע קשיי קיום ומחפש נחמה ברע לו.

רוב שנות קיומם היו שני העתונים, "מאמענט" ו"היינט", מתחרים ויריבים שלא ידעו פשרות. היתה ביניהם מלחמה על כל קורא ועל כל מודעה. מאבק שלעתיים לא רק חרג מן הטעם הטוב אלא גם גלש לפסים אישיים מכוערים, לעלילות, למשפטים, לבורריות ולשערוריות שלא הוסיפו כבוד לשניהם. כבוד לא, תפוצה – אולי כן. ו"תפוצה" היתה מאז ומתמיד ובכל מקום המולך שבגיננו מתפשרים לא פעם מו"לים ועתונאים עם עקרונות ונורמות חורגות מצווים אתיים של חברה מתוקנת ולו הם מקריבים לעתים את שלוות נפשם ואף את בריאותם.

גם הקוראים נטלו – חלק פסיבי אמנם – במאבק זה, שהרי קוראי האחד רצו לדעת מה החסיר עתונם שמתפרסם בעתון השני וגם מה כותב אחד על רעהו המתחרה. הקוראים של "מאמענט" למשל כבר ידעו כי כשהוא כותב על ה"געוויסע צייטונג" (עתון מסוים) או "דער געוויסער רעדאקטאר" (העורך המסוים) כוונתו ל"היינט" שאת שמו המפורש ושם עורכו הם מלהזכיר. הגיעו דברים לידי כך שאנשים ברחוב החלו לחשוב ולהאמין שאולי אין זו כלל מלחמה אמיתית כי אם תחבולה מבוימת ומתוזמרת היטב על ידי בעלי שני העתונים וכתביו בדיוק למטרה זו – להגדיל את התפוצה.

העתונות הפולנית העממית, בעיקר האנטישמית, עקבה בעונג רב אחר התכתשויות אלה בין שני העתונים היהודיים הגדולים, שאי אפשר להבין את

מאמר זה לא היה נוצר אלמלא היו לשני גיבוריו – חיים פרושנסקי ואוסקר פרלמן – קרובים כאן, בארץ ישראל. לראשון – נכד שנושא את אותו שם, חיים פרושנסקי, מוותיקי חיל האוויר הישראלי וכיום קברניט ב"אל על". לשני – אחיין, צור פרלמן, פעיל ותיק במפלגת העבודה וחבר המרכז שלה, אקדמאי ועתונאי. לשניהם חומר מעניין, בכתב ובעל פה, והם הסכימו לחלוק אותו איתי, לא רק מטעמים סנטימנטליים משפחתיים, אלא גם משום הוקרת התפקידים שמילאו. פרושנסקי ופרלמן בנושאי חברה ותרבות יהודית במרחב אירופה בשנים שבין שתי מלחמות העולם: חיים פרושנסקי – בייסודו, ניהולו ופיתוחו של ה"מאמענט", אחד משני העתונים היהודיים ביידיש הגדולים ביותר בפולין, ונעצם באירופה כולה, ואוסקר פרלמן, נצר למשפחת חסידי קוצק, בעל רגישות מרובה לבעיות חברתיות, כאחד הפובליציסטים הבכירים בעתון זה ובכמה עתונים חשובים אחרים בערי השדה. ה"מאמענט" היה הבית המשותף לצאצא החסידים בעל השקפת העולם הסוציאליסטית ולימים קומוניסט אדוק, ול"קפיטליסט" הציוני שהשקיע (יחד עם אחיו אברהם ועם עסקן ה"מרחי" אליעזר זילברברג) מהונו בייסוד עתון ביידיש שמילא תפקיד עצום ביידיש, בחינוך ובהשכלת המוני העם היהודיים בפולין.

חיים פרושנסקי – המו"ל הנמרץ

פרושנסקי הביא ל"מאמענט" לא רק כסף – דבר חשוב ביותר בפני עצמו. הוא הביא את הניסיון בניהול עסקים בכלל ובניהול עתון בפרט. עתון מניין? ידע חלקי לכך רכש בתקופת עבודה קצרה ב"היינט", בזכות קשריו האישיים עם כמה מעורכי ומנהלי העתון, בטרם בא מתחרהו לעתיד, ה"מאמענט", לעולם. הוא תרם לעתון החדש את יצירתיותו כיום עסקי, את כישוריו הארגוניים ואת יכולתו האינטלקטואלית (פרושנסקי היה בין היתר חבר המועצה הפדגוגית של גימנסיית קרינסקי המפורסמת בווארשה, שגם צבי פרילוצקי, עורכו של ה"מאמענט", השתתף בה. שם, כנראה, נוצרה ידידות בין השניים, שלימים הפכה לשותפות עסקית. פרושנסקי היה גם פעיל בהנהלות של מוסדות ציוניים). הוא הביא גם הרבה דמיון וחזון, אותם ידע לתרגם לתוכניות רחבות אופק בתחום הכלכלי ולחידושים בתחום הטיפוגרפיה ובעיקר תרם למפעל החדש את המרץ וחוסר המנוחה שבאו לידי ביטוי בורם הרעיונות לשיפורים בלתי פוסקים בעתון, שגם הניהול השוטף שלו היה באחריותו. אוסקר פרלמן הביא ל"מאמענט" את חוסר המנוחה הסוציאלי שלו, ונתן לו ביטוי במאמריו הפובליציסטיים הקבועים שפירסם במשך 15 שנים בעתון האם ובמאמרים שכתב מעת לעת בעתונים פריודיים שונים ברחבי המדינה, חלקם קשורים בתעמולה גלגלת למען יישוב יהודים

מאמענט

שאינני יודע איך בדיוק להגדירן; תרבותיות או אנתרופולוגיות. קוראי עתוני היידיש היוםיים הראשונים התייחסו לעתונותם כפי שיהודים אדוקים התייחסו לחצרות הרביים, ואל הכותבים באותם עתונים התייחסו כאל האדמו"רים עצמם. ידוע ובדוק (אף כי ה"דייטשינג" טרם בא אז לעולם) שכאשר פובליציסט חשוב ופופולרי עזב מסיבה זו או אחרת את העתון שבו עבד כמה שנים והתחבב במיוחד על ציבור קוראים שראה בו "אורים ותומים" שלו, ועבר לעתון מתחרה, עברו איתו לאותו עתון גם כמה אלפי חסידיו. כאשר המפורסם והחשוב בעתונאים היהודיים בפולין, משה יוסטמן, שידוע יותר בפסבדונים "איטשעלע", "ב. יאשוזן" וכמה אחרים, עזב את ה"מאמענט" ועבר ל"היינט" הוא העביר אתו אלפי קוראים. קשה כמובן לאמוד כמה בדיוק, אבל הרבה אלפים. משהו דומה קרה כאשר הפובליציסט

תולדות האחד בלא זיקה לקורות העתון השני, שניהם אחוים ואוחזים זה בזה. למה דומה הדבר? אילו במציאות של ימינו, כאן בארץ, היו מבקשים לכתוב את תולדות "מעריב" ללא התייחסות לתולדות "ידיעות אחרונות" ולהיפך. כאדם שקרוב מאוד לנושא, קירבה אישית ומקצועית, יכול אני להעיד שפשוט בלתי אפשרי הדבר. כשם שאי אפשר להתעלם מה"וורלד" (World) של ג'וזף פוליצר בניו יורק בבואנו לספר על ממלכת העתונות של ויליאם ראנדולף הרסט ("האזרח קיין" - שבטרט הנפלא), או כשם שאין לנתק את סיפורם של ה"דיילי מייל" ובעליו הלורד נורתקליף ואחינו הלורד רוטרמד מן ה"דיילי אקספרס" של לורד ביברברוק בלונדון, וכך בוודאי בין הרבה "צמדי עתונים" במדינות אחרות בעולם. אפשר לתבר כך עב"כרס על התחרות זו בין שני הגדולים בווארשה. כרוכות בה בין היתר כמה תופעות

בעריכטעז און בילדער פון פון

Der Moment. פרייז 15 גראטען. יום

מאמענט
 פרייז 15 גראטען
 יום
 און בילדער פון פון

מאמענט

HAJNT פרייז 3 קאפ. אדומ

מאמענט
 פרייז 3 קאפ
 אדומ

היינט

ה'אישא, מסוואך פ' בא ל"ט בכט ד'ררשי' 5 יאנואר 1918 5 Januar 1918

שני העתונים הניצים בפולין בעשרות השנים שלפני מלחמת העולם השנייה - ה"מאמענט" וה"היינט"

מאמענט

חיים פרושנסקי - דיוקן

ש"כלודנה 8", מעונו של ה"היינט", היה הסמל שלו. מעבר לענייני המגורים עלתה אז לשולחן הדיונים של "מאמענט" היוזמה הנועזת האחרת של פרושנסקי לרכישת מכוונות הדפסה חדישות, בעיקר מכונה רוטציונית שלא רק נחשבה באותה עת מהירה במיוחד אלא גם מדפיסה בצבעים, שזה היה חידוש גמור בעתונות היידיש. נושא הדפוס לא היה זר לפרושנסקי. בספר "תולדות הדפוס העברי בפולניה", מאת חיים דוד פרידברג, מסופר: "בשנים שאחרי המלחמה העולמית הראשונה נוסד בית דפוס הי"ר פרושאנסקי, שכבר יצאו ממנו ספרים אחדים." השגת המכוונות החדשות ל"מאמענט" הפכה למשימת חיים לפרושנסקי. המכוונות החדשות עמדו במרכז הווייתו. הוא שיכנע בחשיבות והכדאיות של תוכנית זו גם את רוב שותפיו וכך נקשר מגע בין ה"מאמענט" לבין המפעל "גרפיקה" בגרמניה, לרכישת מכונה רוטציונית מודרנית ביותר וגם שתי מכוונות לינוטייפ חדישות. כל אלה, יחד עם עוד כמה מתקני עזר, צריכים היו לעלות 72 אלף דולאר - בימים ההם סכום עתק - לתשלום בשיעורים החל מראשית 1933. מי שיער שתהיה זו שנה גורלית, בתולדותיה של גרמניה ושל העם היהודי כאחד, על תכניות הפיתוח השאפתניות האלה כותב פרושנסקי לאשתו לאה בארץ ישראל - ב" 16 ביולי 1929 - מכתב מלא ביטחון והתלהבות שאני מביא את עיקריו בעברית המיוחדת שלו, כשרק ליד מילים מסוימות הכתובות יידיש הוספתו בסוגריים תרגום:

"לאה יקרה,

בימים האלה נגמר אצלנו עניין חשוב שכבר עמלתי בו. הזמנו לנו מכוונות חדשות בעד המערכת. המכוונות הן מן המין היותר משובח. מכוונות כאלה יש רק להמערפת הכי הגדולה של ה-Kurjer Czerwony [אחד העתונים הפולנים הנפוצים ביותר בווארשה - ש.ר.] שבנה לו ארמון ענקי להציג שם את המכוונות הכי מושלמות. קנינו 1 מכונה דאטאציונית שמדפיסה בבת אחת 16 עמודים במהירות של 26 אלפים לשעה, או 32 עמודים במהירות של 13 אלפים בשעה בארבעה צבעים [כדי לסבך את האוזן: המכונה הרוטציונית החדישה של "מעריב", הממוקמת בדפוס שהוקם בשעתו על ידי בן גיסו של חיים פרושנסקי, אליעזר (לאזר) לוינ אפשטיין, מדפיסה 128 עמודי עתון - בפורמט של מעריב - בקצב של 32 אלף עתונים לשעה בארבעה צבעים. אם מדפיסים 64 עמודים מגיעים למהירות של 70 אלף עתונים בשעה בשתי "יציאות" ו-32 עמודים במהירות כפולה מזו - ש.ר.] 2 מכונה השמלית לעיבוד המאטריצען (במשך של אחד וחצי רגעים במקום 20 רגעים עד כה), 3 מכונה מיוחדת לעיבוד הסטיריאויטיפען (במשך אחד וחצי רגעים במקום 25 רגעים עד כה), 4 מכונה גדולה צום אומוויקלען די ראלען (לגלגל את הגלילים) און צו טרימען דאס פאפיר פארן זרוקן (לרכך את הנייר להדפסה), 5 עוד מכוונות קטנות אחדות."

ופרושנסקי ממשיך במכתבו לאשתו:

"הקניה היא על 50 אלפים דולאר, שעלינו יהיה לשלם במשך של 75 חדשים בהוספה של 8% לשנה. על ידי המכוונות האלה אני תושב להיטיב את מצב העתון באופן שנקל יהיה בעדנו לשלם את התשלומים החדשים ולתפוס את המקום הראשון בהענתונות היהודית. לבד מן הסכום הנזכר יהיה עלינו להשקיע עוד ערך 3 אלפים במכס ורעמאנט [שיפוצים - ש.ר.] ממת שעלינו להכין מקום מתאים בעד המכוונות החדשות. הננו מבינים

שכל זה יחיה מוכן ומזומן עד סוף שנה זו. בכבודות רבה עלתה [לנו] לקבל את הסכמת השותפים על הקניה הזאת. כולם הסכימו לבד כמוכן מאחד. אבל אנחנו החלטנו נגד רצונו. בקשר עם השניים החשובים האלה נמצאות על סדר היום שאלות שונות שעלי להתעסק בפתרון. באופן זה יש בדעתי לעזוב את ורשו (וארשה) לא קודם מ-15 באוגוסט. הנני לך בתודה בעד דברי מכתבך האחרון ובעד השתדלותך להרגיע את רוחי בדברי אהבה."

עד כאן מכתבו של חיים פרושנסקי לאשתו לאה בארץ ישראל. לרגל התפתחות בלתי צפויה, כשנודע לפרושנסקי שגם עתון יהודי מתחרה, אבל כשפה הפולנית ("נאש פשגלונד") הומין באותו בית חרושת מכוונות דומות, ואפילו במחיר זול מעט יותר, זדה לו הדבר מאוד והוא הצליח להשיג אחר משא ומתן קשות עם הגרמנים כ"פיצוי" הלוואה נוספת בסך 10 אלפים דולר. כך שהחוב הכולל לגרמנים תפח לסכום של 82 אלף דולר. כל זאת, בנוסף לכמה הלוואות לא קטנות בריבית קצוצה, להקמת הבניין.

לרגל השיפור הצפוי בתנאי החיים החיצוניים וכן התפנית הדרמטית הצפויה בתחום ההדפסה החלו העובדים מכל הסקציות ללחוץ על הטבת תנאי השכר, מעל ומעבר ליכולתו של העתון. והתפתחויות הללו הכבידו מאוד על בריאותו של פרושנסקי. גם בתחום התכנים של העתון לא היו חיי של פרושנסקי קלים. אחד האנשים המרכזיים ב"מאמענט" היה בנו של העורך הראשי צבי פרילוצקי, נח פרילוצקי. אדם מבריק, סופר משורר ופילולוג,

המאוחר ואעשה אתנחתה כדי לספר משהו נוסף ודרמטי על חייו האישיים של חיים פרושנסקי שגם להם היה חלק מכריע בדרכו העתידית.

סיפור מתח בניו יורק

חיים פרושנסקי היה נשוי ללאה, בת הזקונים של משפחת לויין-אפשטיין הנודעת. משפחה זו היא דור שמיני למהרש"א (אידלס, שמואל אליעזר בן יהודה הלוי - 1555-1631 - מגדולי מפרשי התלמוד בפולין) וייחוס לא קטן מזה: המשך שושלת המדפיסים שלפי המסורת שנמסרה מדור לדור, החלה לעסוק בהדפסת ספרים זמן קצר אחרי שהדפוס בא לעולם. על כך מספר בספרו האוטוביוגרפי א.ה. לויין אפשטיין: "האנציקלופדיה היהודית בשפה האנגלית מונה את משפחת אפשטיין עד למאיר בן יעקב הלוי אפשטיין שחי בפראג בתחילת המאה ה-16. מאיר היה מן הראשונים שהדפיס ספרים עבריים אחרי שגוטנברג גילה את תוכמת הדפוס." אחיינו של אליהו זאב, בן האח לוי, לאזר, הקים, כאמור, בשנת 1930 את בית הדפוס המודרני הגדול ביותר (במושגים של אותם הימים) בארץ ישראל, שעכשיו הוא בבעלותו של "מעריב".

לאה היתה אשה משכילה, גם בחוכמת ישראל וגם בחוכמות הגויים. בשעתו, עמד אביה על כך שלאה ואחותה המבוגרת יותר תלמדנה יחד עם שני הבנים. ואמנם, תקופה מסוימת כל הארבעה למדו בצוותא מפי רבנים ומורים בבית. יותר מאוחר נשלחו הבנים ללמוד בישיבת וולוז'ין המפורסמת. לאה גם משכה בעט סופרים. בשנת תרפ"ג הוציאה בווארשה, בדפוס לויין-אפשטיין כמובן, תחת שם עט "לאה בת טובים", חוברת מהודרת ובה חיבורה ביידיש "פון א מאמען צו מאמעס" (מאמא לאמהות). היא גם שלחה מדי פעם מאמרים ל"מאמענט" בענייני חינוך ובריאות.

היא היתה אשה בעלת דעות עצמאיות ואופי חזק. כאשר שני הילדים של חיים פרושנסקי ושלה היו בגיל ארבע וחמש נפלה מחלוקת בין בני הווג, לאה נטלה את הצאצאים, עזבה את הבית המשותף ועברה להתגורר באמריקה. שם שהה אחד מאחיה, אליהו זאב בשליחות "כרמל מזרחי", החברה בעלת המוניטין העולמיים שהוא היה אחד ממיסדיה. את ילדיה הכניסה לפנסיון בברוקלין. בעלה, חיים פרושנסקי, נשאר בווארשה. לפי הסכם הפירוד יכול היה לבקר את הילדים מוזמן לזמן. באחד הביקורים הללו בניו יורק, כשיצא חיים פרושנסקי עם הילדים לטייל (אחד מהם הוא יהושע, אביו של מי שמספר לי היום את כל הפרשה הזו) עלה איתם על אניה והפליג לווארשה. לאה לא ויתרה. באניה הבאה היא הפליגה בעקבותיהם. בסופו של דבר הושג שלום בית והמשפחה התאחדה. בשלב כלשהו בשנות ה-20, שוב נשתבש משהו ביחסים בין בני הווג פרושנסקי. הילדים שבגרו עברו ללונדון ללמוד ולאה היתה איתם שם. חיים שגר בנפרד בווארשה, ביקר אותם מדי פעם גם באנגליה. כעבור זמן, הבנים נשארו ללמוד לימודים גבוהים בלונדון ולאה עלתה לארץ ישראל. החיים המשותפים התבטאו מעתה בעיקר בחילופי מכתבים, לעתים חמים מאוד, וביקורים של חיים פרושנסקי מעת לעת בארץ ישראל.

מתוך הצרור הגדול של מכתבים ששמורים אצל הנכד, חיים, ושאותם העמיד לרשותי לעיון, הריני מביא כאן רק בודדים, בעיקר קטעים מהמכתבים שנוגעים לפעילותו של הסבא חיים ב"מאמענט" הווארשאי. חיים

פרושנסקי ושני ילדיו - שטיבם התנהלה דראמה גדולה

עורך דין, ציר ב"סיים" הפולני ובעיקר ראש המפלגה ה"פולקיסטית" השמאלית, שראתה את עצמה כהמשך אידיאולוגי של תנועתו של ההיסטוריון שמעון דובנוב, בראשית המאה. נח פרילוצקי היה מפרסם בתדירות גבוהה מאמרים אנטי ציוניים, גם למורת רוחו של אביו, העורך, אבל בעיקר של שניים מבעלי העתון שהיו ציונים בלב ובנפש: חיים פרושנסקי, שהיה אפילו ציר באחד הקונגרסים הציוניים, מעורב בכל מפעל קשור בארץ ישראל ואף כאמור יוזם טיולים מאורגנים מטעם העתון לארץ ישראל, ואיש "המזרחי" שמואל זילברברג. פרושנסקי סבל מאוד מהקו הזה של הפובליציסט הדומיננטי, פרילוצקי, ושל כמה משותפים אחרים שהלכו אחריו בעניינים עצומות. קונפליקט מתמיד זה לא הוסיף לו בריאות. אבל שוב לא אקדים את

שהטיראז' [התפוצה] של ה'ראדיא' עכשיו אחרי הסערה של המקרים בארץ ישראל [מאורעות תרפ"ט-1929] שבה לדממה. הוא 36 אלפים בכל ימי השבוע ו-42 אלפים בערב שבת. זהו טיראז' די מספיק. יחד עם זה הוטב גם מצב הכספים במערכת."

ב"4 29 באוקטובר 1929 כתב פרושנסקי ללאה:

"נסיעתי לברעמען לא יצאה לפעולה מפאת שאיחרתי את המועד לרגלי הפגישה עם בעל ה'לינגוואפון' מלונדון שהזמין לי פגישה בברלין, שם היה גם שותפי שפירא [עסק נוסף שבו עסק פרושנסקי - ש.ר.]. אינני מרוצה משותפי זה והנני משתדל עכשיו להפטר ממנו. אולי יעלה לי להיפרד ממנו. בכל אופן יש לי עג'מן [עגמת נפש] מהענין הזה. במערכת אמנם המצב די מספיק אולם יש לי עבודה רבה ביחס עם המכונות החדשות והשנויים הכבירים הקשורים עם העניינים האלה. בכלל אני מרגיש את עצמי טוב ועובד את עבודתי במרץ."

ב"4 בפברואר 1930 כתב ללאה:

"אנכי פה משתדל לבלות את עתותי באופן נעים. מבקר את נשמי הקריאה, קינא [קולנוע - ש.ר.] טעאטער וכד'; גם הנני לוקח חלק בעבודה ציבורית. מאמרך מצא חן בעיני העורך ובטח יודפס ביום 9 בפברואר בחלק המדיציני."

ב"11 בפברואר 1930 כתב פרושנסקי:

"סידור המכונות איחר מעט באשמת בית החרושת באשכנז ואחרי זה מסיבת הרעמאנט, שהחל אצלנו רק בימים אלה ויימשך לא פחות מחודש ימים. היינו מוכרחים לקנות 5 לוקאלים [אולמות] משכנים ולחכות עד שיעזבו ויריקו את משכנותיהם. עכשיו אין שום מכשולים ויש תקוה שעבודת הבנין תגמר בלי מעצורים. דבר נסיעתי אליכם אחליט בקרוב. הנסיעה היא דרך טרייעסט משם תצא האניה ישר ליפו ביום 27 במרץ. הנני מקווה שיעלה לי לנסוע על האניה הזאת."

השביתה הגדולה

אין ידיעה ברורה אם אמנם הגיע לארץ ישראל לפסח כמתוכנן או לא. ב"17 ביוני 1930 כתב ללאה:

"הנני עסוק ביותר בענין השביתה שהחל אצלנו ביום ד' ה-11 ביוני. אנחנו דורשים הנחה [קיצוץ בשכר - ש.ר.] של 20 אחוז מהמקחים ששורדים עד כה והעוזרים שלנו [במלה "העוזרים" מתכוון הכותב לכל צוות העתון, מכל המחלקות - ש.ר.] שכבר נתרגלו להרווחים הגבוהים, ערך 10 [כאן בא סימן דפוס שאולי הוא מתכוון לזלוטי - ש.ר.] אינם מסכימים להצעתנו. אין שום ספק שאחרי ימות עמל יהיו מוכרחים להסכים מפני שההנחה היא דבר נחוץ לקיום העסק ובלעדה לא יוכל העסק להתקיים. אולם עד שיבוא השכל לראשם יעבור זמן רב. הנני בטוח בכל זה שכל הענין יסודר באופן שהעסק יתחזק ויהיה לו יסוד נכון על זמן רב. להעוזרים אין ברירה אחרת אלא להסכים לתנאינו. ליסד מערכת לפני עצמם לפי תנאי המקום עכשיו אין מה לחשוב. נחוץ לנו רק כח של סבלנות למען ייטב לנו באחרייתנו וכן יהיה. הנני מרגיש את עצמי טוב מאוד. מלחמת הנפש היתה אצלי רק קודם שהחלטתי לאחוז באופן החד הזה אבל עכשיו הנני שקט ושאנן. הבטחנו ששום בית דפוס עם מכונות רוטציוניות לא ידפיס ובעלי בתי חרושת לנייר לא יבואו במגע ומשא עם השותפים שלנו באופן אם יעלה על דעתם להוציא עתון לפני עצמם. ובכן נוכל לחכות שהענין יסודר כראוי

(הנכד) גם הקליט בווידיאו את אביו יהושע שסיפר בין היתר את קורות המשפחה בימים הסוערים של המלחמה (הראשונה) והמהומות הפנימיות ברוסיה ואוקראינה והוא פרש במשך שלש שעות את זכרונותיו שנשמעים כמו עלילתו של סרט בדיוני. "סרט" זה כולל מעשה עלייתה של המשפחה לארץ ישראל מקייב שבאוקראינה דרך קווקז ותורכיה בקרון רכבת ("שמסוגל להכיל 40 אנשים או 8 סוסים") שהם שכרו במיוחד, יחד עם שני קצינים רוסיים במדים כשומרי ראש. המסע על כל תפוכותיו ותהנותיו - קייב, חרקוב, דוסטוב, נובורוסיק, איסטנבול עד ליפו - נמשך כ-15 חודשים, אבל פרק זה אינו קשור במישרין בנושא שלנו ואנו חוזרים לחיים פרושנסקי ולמכתבים שכתב מווארשה לאשתו בארץ ישראל שבה הוא מספר לה על פעילותו. לא שמרתי בסיפור מתומצת זה על כרונולוגיה מדויקת של אירועים ועל פרטיהם. רצייתי לשרטט בתמצית את הרקע של המשפחה של האיש שהעתון הידי הגדול, פיתוחו ושגשוגו תוך כרי התחרות קשותה עם המתחרה הגדול, עמדו במרכז עשייתו והוא השקיע בו את כל מרצו ואונו בדבקות כמעט אובססיבית.

"ההתחרות לא גרמה לנו נזק"

ב"30 ביולי 1929 כתב חיים פרושנסקי לאשתו לאה בין היתר:

"כפי שכתבתי לך, הנני מרגיש את עצמי טוב ועוסק בשקידה ובמרץ בענייני המערכת, אחרי שקבלתי טוב את היכולת לפעול לפי ראות עיני. עומדים על הפרק חידושים גדולים שיכולים הם להביא את עתוננו למצב גבוה. הודת המחיר של ה'ראדיא' ["רדיו", עתון ערב בהוצאת ה"מאמענט", בעריכתו של קרוב משפחה של חיים, שמואל יאנובסקי, עורך מהמעלה הראשונה - ש.ר.] מ-20 גר' (גרזשים) ל-10 גר' הביאו למדרגה שהוא הולך עכשיו ונדפס בסכום של 200 (במקום 4000) בימי השבוע ו-32 אלפים בימי ערב שבת. כל זה מוסיף לנו עצמה וחשוב הדבר למפעלים החדשים. המצב הפיננסי שלנו לעת כזאת, כלומר בזמן הקיץ, הוא די מספיק. הנני אסיר תודה לך בעד רגשי אהבתך שהנך מביעה לי בכל מכתב ומכתב. באהבה חיים."

שיטה זו של הורדת מחירי העתונים היתה נהוגה אז גם בעתונות הפולנית, כל אימת שצץ עתון חדש, מתחרה, שאיים על תפוצתו של הוותיק יותר. המתחרה של ה"ראדיא" היה כמובן עתון הצהררים של ה"היינט" "היינטיגע נייעס".

במכתב ללאה מה-6 באוגוסט 1929 הוא חזר לעניין עליית התפוצה של "ראדיא" והוסיף: "התקדמות כזאת לא היתה עוד בעולם העתונות שלנו".

במכתב מה-20 באוגוסט הוא כתב:

"ידי מלאות עבודה. הנני עובד מתוך שמחה ומצלח במעשי. ההתחרות של ההיינט לא גרמה לנו נזק. כפי שיש לקוות הם לא יצליחו בהתחרות וסוף סוף יחדלו מלהלך אחרינו."

את המכתב מה-7 באוקטובר 1929 פתח חיים בדיווח קצר על תהליך הריפוי שלו (במקום מרפא מיוחד בגרמניה) והודיע כי הרופא מוצא שיש שינוי לטוב במצב בריאותו:

"לחץ הדם הוא עכשיו נורמלי לגמרי. אני חושב להתראות עם אז"ל [אליהו זאב לוינ אפשטיין, האח של לאה - ש.ר.] בברלין או בברעמען ולשוב לוורשא ביום ה-15 באוקטובר." ובהמשך: "הנני להודיעך

מאמענט

התשובה של ה"מאמענט" לעתונות הסנסציונית - עתון סנסציוני משלו - "ראדיא" (רדיו)

ועוד זאת שיעלה על ידי זה לבסס מצבנו על להבא."

מתוך המכתב של ה-25 ביוני:

"לאה יקירתי, מהחדשות אצלנו. שאלת השביתה ממלאה את כל חל עולמי. העוזרים שלנו [כנראה הכוונה לעובדי הדפוס] מנסים את שארית כוחותיהם אולם כל זה לא יועיל להם. הרדוקציה [הצמצום] תצא לפעולות ועסקנו יתבסס על ידי זה. אתמול שב מחו"ל שותפי זילברברג והוא כבר קיבל עליו חלק מהעבודה ונמצא במשא ומתן עם השותפים. הנני מקוה שבימים הקרובים יגמר הענין. אנחנו כבר הצענו להם משפט ארביטריז' [בוררות]. בין כה עוד לא הסכימו לזה. בכל אופן בל תדאגו שם. זאת היא אופרציה הכרחית ועל ידי זה יבטיח כל הגוף ושלוש לך ולהבנים ולכל בני משפחתנו שם."

ב-1 ביולי (אחר גמר השביתה שעליה הודיע לה במברק יומיים קודם לכן) הוא כתב לה:

"דבר גמר השביתה הודעתך בטלגרמה תיכף שהענין נגמר. העוזרים הסכימו סוף סוף לתת לנו הנחה של עשרה אחוזים ולהנהיג תיקונים חשובים בסדרי העבודה. התיקונים האלה הם בעלי ערך גדול ושויים לא פחות מעוד עשרה אחוזים. כל העוזרים שלנו חזרו בשקידה רבה אל העבודה אחרי שהסכסוך בינינו נגמר באופן של ידידות ואנחנו הבטחנו אחרי זמן ידוע להחזיר להם ההנחה שקיבלנו מהם בתנאי אם מצב העסק ירשה זאת. ובכן נגמר הענין שגרם לי עגמת נפש כל כך רב ועכשיו יש לי ההכרה שבפעם השניה, אם חלילה נהיה זקוקים לרדוקציות [צמצומים] חדשות אז לא אפגוש יותר מכשולים רבים כמו הפעם. המצב במערכת איננו עוד נורמלי. כפי הנראה לא הפסדנו על הטיראזש [תפוצה] בשביל ההפסקה."

ב-8 ביולי הודיע פרושנסקי לאשתו שהמכוונות כבר הגיעו ונמצאות בחצר. בימים הקרובים תתחיל ההרכבה. ב-15 ביולי כתב:

"במשך שבוע זה כבר עסקים אנחנו בסידור המכוונות שהגיעו אלינו בשלום. העבודה תימשך כחודש ימים לפחות. המצב במערכת הולך וקרוב למצב נורמלי. העסקים שלנו וביתר בתי המערכת פה אינם טובים ביותר ביחוד לעת כזאת, בשעת השקט של הקיץ. אנחנו תולים את תקותנו לזמן שהמכוונות החדשות תראנה את פעולותיהן. בית הדפוס 'מאנאליטי' שאני הנני משתתף בו בעשרים וחמשה אחוזים הולך ומתפתח באופן מספיק..."

(כאן הוא מפרט פרטי העיסקה וסיכויה).

ב-10 בספטמבר מודיע פרושנסקי לאשתו שהוא גאלץ להפסיק את חופשת ההבראה שלו כי המצב במערכת "דורש עיון". נחוץ שוב להקטין את ההוצאה, "ובכן עלי יהיה להיות טרוד פה ועוד טרם אדע אם יעלה לי לשוב חזרה לבאד נאוהיים [מקום מרפא]." ב-7 באוקטובר 1930 הגיעה פרשת המכוונות לשיאה והוא כתב לאשתו:

"תמול יצא העתון הראשון המצויר שלנו. אם כי הוא עוד איננו משוכלל כל צרכיו בכל זה עשה רושם טוב על כל רואיו. נחיה ונראה באיזה אופן ישפיע על הטבת העסק."

זה המכתב האחרון מתוך עשרות רבות - רובם בעלי אופי אישי-משפחתי בלקט שלי.

אסון במלון

עכשיו נחזור למסה של אברהם זאק בספר "העתונות היהודית שהיתה". על הפעם הבכורה של ה"מאמענט" המאיר בצבעים הוא כותב: "ביום ו' הראשון

לאחר שה'מאמענט' עבר למעונו החדש הופיע העתון מקושט בכמה אילוסטרציות נהדרות בצבעים והדבר היה למאורע גדול. מראהו עשה רושם ברחוב היהודי. אבל גידול התפוצה לא הספיק לאון את התקציב הנפוח על המשכורות של המנגנון הגדול והרבית הקצוצה...". וממשיך זאק: "בתקופה קריטית זו ל'מאמענט' קרה מעשה ביש: חיים פרוז'נסקי, אחד מבעליו של העתון ויוזם ההשקעות הגדולות שלא הביאו את הפירות הצפויים, לקה מרוב עגמת נפש בשבץ. הוא גר בימים ההם לבדו במלון 'קראקובסקי' ברחוב בילאנסקה. מצאו אותו במלון מוטל על הרצפה מת, כשראשו זב דם ועל כן סברו תחילה כי התאבד ביריה. אך עד מהרה הוברר כי בנפילתו נפצע בראשו. בן 64 היה במוחו. מותו עשה רושם קשה על כל משפחת ה'מאמענט' ועל הציבור היהודי בווארשה. פרוז'נסקי היה אדם נשוא פנים, ציוני ותיק ומותו היה זמן רב לשיתה מפי רבים". עוד הרבה ימים לאחר מותו לא חדלו השמועות על התאבדות כביכול.

בידי המשפחה נמצא צילום המברק באנגלית שנשלח ביום מותו של פרושנסקי, ה-19 באוקטובר 1930, אל הכתב הבכיר של "מאמענט" בתל אביב י.ל. וולמן לאמור: "מסור נא לשפירא שיכין בוהירות את המשפחה לדיעה על מותו של חיים פרושנסקי."

למערכת תחת מטר פצצות של מפציצים גרמניים, ברחובות שהיו אפופים להבות ועשן, כדי להוציא משהו שדומה לעתון. למיטב ידיעתי, גיליון זה לא נמצא בשום מקום. חיפשנו אותו בכמה מוזיאונים וארכיונים בווארשה, ניו יורק, ירושלים – אך לשווא. גם אינני בטוח מה היה התאריך על גבי הדף הזה שהופיע לבסוף, ואולי בכל זאת גם למחרת עדיין יצא גיליון ממועד נוסף? ידוע כי עתונאים בודדים שנשארו לפליטה בווארשה הכינו גיליון מיוחד לראש השנה אבל בגלל הפצצה אכזרית במיוחד שנערכה באותו לילה, גיליון זה לא יצא לאור, ונראה גם כי יצאו כמה דפים בודדים בין ראש השנה ויום הכיפורים. על כל פנים, ברור שזה היה סופו של העתון היהודי בפולין שהתקיים כמעט שלושים שנה וידע עליות ומורדות בדרך הפתלתלה של חייו.

המכונות חוזרות לגרמניה

אבל מה קרה לאותן מכונות מופלאות מגרמניה שהמאבק לרכישתן וניצולן היעיל עמדו בשעתו במרכז חייו של חיים פרושנסקי, איש העסקים שופע התוכניות, שמאבק זה כנראה סייע לקיצור ימיו? מה היה בסופן של "מכונות פרושנסקי" של ה"מאמענט"? נס קרה להן ובכל גלי ההפצצות לא ארע להן רע. קומת הקרקע והמרתף של הבניין החדש, בניגוד לקומות שמעליו, התחזקו מעמד. עמיתי מרדכי צאנץ, שהיה אחד הסופרים והעתונאים היהודיים האחרונים שנמלט בעור שיניו מווארשה הבווערת סיפר לי כי באחד הימים נודמן לסביבת מה שהיה בניין ה"מאמענט" המפואר החרוס למחצה בנאלבקי 38 – המנומנט ליוזמותיו הנועות של חיים פרושנסקי – ובמו עיניו ראה כיצד מעמיסים הגרמנים את כל מה שנותר מן הדפוס על משאיות. גם את המכונות של העתון היהודי הפולני המתחרה, "נאש פשגלונד", הוציאו בדרך דומה. ומה עשו בהן? על כך סיפר לי בשעתו מי שהיה מנהלו האחרון של העתון, בעצם כונס הנכסים שלו מטעם שלטונות בית המשפט הפולני, ד"ר מאיר (מארק) קאהאן, האיש שמילא תפקיד מכריע בשנתו האחרונה של ה"מאמענט" להפכו למעשה לבמה של התנועה הרוויזיוניסטית ולהכניס למערכת שלו פובליציסטים משיעור קומתם של ז'בוטינסקי, יוסף שכטמן, אורי צבי גרינברג ואחרים. היתה זו פרשה שהסעירה בשעתו את וארשה היהודית ואת עולם העתונות היהודית, ואף הביאה שוב לשביתה ממושכת ב"מאמענט". הדיעות על הדרך שבה הושג הדבר שנויות במחלוקת ונכתב על כך בשעתו לא מעט. הסופר מענדל מאזעס מקדיש לכך פרק שלם במנוגרפיה שלו על ה"מאמענט" בזכרונותיו, שנתפרסמה במסגרת עבודתו על "העתונות היהודית בווארשה" (ביידיש).

בשלהי קיץ 1939, לפני פרוץ המלחמה, בעודני מתכוונן לעזוב את פולין ולחזור לארץ ישראל, היה זה ד"ר מארק קאהאן שהנפיק לי תעודה מטעם ה"מאמענט" ובה הוא מינה אותי ככתב העתון בארץ ישראל. ראיתי בכך כבוד לא קטן, לאור העובדה שהכתב הראשון של ה"מאמענט" בארץ ישראל בשנת 1914 היה יצחק בן צבי, לימים נשיא המדינה. אינני זוכר כמה מאמרים הספקתי לשלוח מהארץ, הנתונה באותם ימים במאבק מר עם שלטונות המנדט הבריטי. אם אומר שניתן לספור אותם על אצבעות יד אחת נדמה לי שאהיה מגויס. ד"ר קאהאן סיפר לי אחרי המלחמה, כשהגיע לארץ ישראל בדרך לא דרך, כי נודע לו ממקור מהימן שבאותן המכונות שהיו בעבר מרכז

אחרי מותו של פרושנסקי התריף המשבר בעתון. נלקח ממנו המנהל בעל המעוף, בעל הסמכות ובעל המעמד הבכיר ביותר בהנהלה. בעלי העתון שנותרו נבוכים חיפשו דרכים להיטיב את המצב הפיננסי. אחר דיונים ממושכים החליטו שאין ברירה אלא לקצץ שוב בהוצאות, כולל שכר העובדים. פרצה שביתה ממושכת. לפי העדות של זאק, השביתה פרצה אחרי מותו של פרושנסקי, אך נראה כי הוא עדיין מדבר על השביתה הקודמת ולא על שביתה אחרת, ארוכה מאוד, שהיתה משותפת לכל העתונים היהודיים. אבל נפסח עתה על כל מה שאינו קשור לנשוא רשימתנו ונגיע הישר לסוף העצוב של העתון: הגיליון האחרון. יש ידיעות סותרות על כך מתי יצא הגיליון האחרון של ה"מאמענט" בספטמבר 1939. ייתכן שאפיוודה טראגית, כמעט על גבול הגרוטסקה, שעליה מספר אברהם זאק בזכרונותיו על ערב טעון מתח במערכת, כשרק הוא ועוד עמית אחד הגיעו לעבודה ומוציאים עתון של דף אחד, היא היא אמנם הסיפור על הגיליון האחרון. אפיוודה זו אין כמוה לשקף את השילוב הסוריאליסטי של יאוש תהומי ושל הרהורי לב סהרוריים אופייניים אולי רק לנדונים למוות שעדיין מצפים לחנינה של הרגע האחרון (אני מספר אותה על פי הכתוב במהדורה העברית של המאסף שלנו):

"בימים האחרונים נשארו רק שניים במערכת – ברוין (י.מ. בראון) ואני והחלטנו להוציא עתון של שני עמודים. ברוין קיבל ידיעה בטלפון (הטלפונים עוד פעלו) ואני שמתני לב כי בשעת ההאזנה משתפר מאוד הלך רוחו. 'כך? כך?' מילמל בראון לעצמו ואצבעותיו רשמו בעצבנות את הדברים ששמע. הוא היה נרגש. 'אה, אה!' קרא כשסיים את קבלת הידיעה. 'יש לנו ידיעה חשובה מאוד!' 'מה קרה?' 'מיד, מיד!' וישב לכתוב מהר. עשה קודם-כל את הכותרות, כותרות גדולות לרוחב ששה טורים. המעמד אליעזר קרוג (יושב ראש אגודת פועלי הדפוס, נפל במרד גיטו וארשה) כבר עומד לידו, מחכה לכותרות. לבסוף הן מוכנות לסיזור: 'תבוסת האויב מובטחת!' – כך לרוחב ששה טורים. ובכותרות המשנה: '600 צעירים עזי נפש מסוגלים להנחית לו מכת מוות. הגרמנים נאבקים בכוחותיהם האחרונים. הצבא ההירואי של פולין הולם באויב'. כך (בערך) היו הכותרות לרוחב העמוד הראשון. תוכן הידיעה היה בעצם קריאה של המפקד סטאז'ינסקי לאוכלוסית הבירה הנצורה. זרושים היו 600 אנשים צעירים למילוי שליחות מסוימת והמפקד קרא להם להתייצב למחרת היום בבוקר במשרד ברחוב פשאיאזד. סטאז'ינסקי היה מדבר ערב ערב בראדיו כדי לעודד את האוכלוסיה וכך 'קישט' גם את קריאתו בפרחי בטחון... כשהזרתי הביתה לאחר גמר העבודה לגלגה עלי אשתי: 'איך אינכם מתביישים להוציא עתון בסיפורי בדים כאלה.' כל בדל של שמועה גרם אז מעט נחמה ליהודים הנפחדים והמדוכאים, כמו השמועה אחת מגני רבות שעשתה לה כנפים, לפיה 'ממקור מוסמך ביותר נודע כי הטנקים הגרמניים עשויים מפח'. אבל רחוב פשאיאזד שקק למחרת היום בבוקר מרוב עם (מונן שקריאת סטאז'ינסקי הופיעה בכל העתונים). במקום 600 אנשים באו אלפים ומהם נעשתה בחירת עזי הנפש הדרושים. תפקידם היה לקבל בפרברי וארשה את פני הטנקים של האויב בבקבוקי בניין...".

עד כאן המעט הידוע על (אולי) הגיליון האחרון של ה"מאמענט". ייתכן שזה היה המיבצע העתונאי ההירואי האחרון של שני דון קישוטים או אידיאליסטים מה"מאמענט" שסיכנו את חייהם, אצו מבתיהם מעל עיי חרבות

מאמענט

הוא מפרט את שמות חברי המערכת הפנימית של ה"מאמענט", ופעם שנייה במאמרו הנרחב של אריה באר שהיה משנת 1927 ועד פרוץ המלחמה בספטמבר 1939 חבר מערכת הסוכנות הטלגרפית היהודית י"א. כתב באר: "בשנים השחורות (משנת 1948 ועד 1952) בעת המסע לחיסול האינטליגנציה היהודית, ידענו שבין קרבנות הטיהורים נמצא גם חברנו אשר פרלמן, חבר מערכת ה"מאמענט" שהאמין במשטר הסובייטי, אבל הידיעות על גורלו היו מעורפלות ולא חרגו מגדר של שמועות."

עקבותיו של פרלמן נעלמו, כפי שנעלמו עקבותיהם של סופרים יהודיים רבים במסגרת ה"באבי יאר של המלה היידית", כפי שמכנה זאת סופרת קומוניסטית אחרת, אסתר רוזנטל שניידרמן, שעוד יוספר כאן עליה. בני משפחתו של אוסקר, בעיקר אלה שבארץ ישראל, חיפשו אותו בסיועם של עסקני ציבור ממחנה השמאל, יהודים ולא יהודים, בעזרתם של עתונאים זרים, ושל דיפלומטים ישראלים, ביניהם השגריר יוסף אבידור ואחרים. בניגוד ל"נעלמים" אחרים ברוסיה הסובייטית, לא נודע מקום גלותו (אם הוגלה), או מקום מאסרו (אם הושלך לכלא) או מקום קבורתו (אם נפטר). עד שקרה הבלתי ייאמן: עקבותיו של אשר-אוסקר נתגלו בדרך מקרה במוסקווה כמה שנים אחר שחזר מגלותו אי שם.

ישנן כמה גרסאות על גילוי או התגלותו של פרלמן במוסקווה. הסיפור הראשון על כך הופיע בספרה של אסתר רוזנטל שניידרמן "בירובידואן מקרוב", בפרק המכונה "הקבצן". וכך היא מספרת: "במחצית השנייה של שנות התמישים נתקלים יהודים במוסקווה ביהודי היושב על האדמה החשופה ליד בית הכנסת הגדול. בגדי קרועים, זקנו פרוץ ועיניים לו שכל מבט שלהן מזעזע אותך עד היסוד, ליד היהודי מונח סידור תפילות וקצת מעות קטנות שעוברי אורח זורקים לו. "כך פותחת הסופרת, שהיא עצמה היתה קורבן הלום הבלהות הקומוניסטי ובילתה 32 שנים עם בעלה בברית המועצות, מתוכן שנתיים ומשהו גם בבירובידואן, עד שבדרך נס ניצלה והגיעה לווארשה ומשם עלתה בשנת 1968 לישראל. מי הם "היהודים שנתקלו באותו קבצן ליד בית הכנסת?" שניהם קשישים שגם הם חוו על בשרם את אימי המשטר. אחד – יאנקל קאנטור, ידיד אישי של המחברת, והשני אף הוא עסקן תרבות יהודית בעבר, ש. בלומברג. שניהם, בהגיעם לרחבת בית הכנסת ובראותם את הקבצן התבוננו בפרצופו ולרגע קט הבהיק לעומתם מבע עיניו. שניהם פצו את פיהם בקול אחד: "אשר! אשר! האתה הוא זה? כלום אינך מכיר אותנו חבר פרלמן?" הרעד שזעזע הפעם את גופו שיכנע את שני ידידיה הנרגשים של אסתר שאין טעות בידם. "כן, זה הוא אשר פרלמן! כנראה שוחרר מן המחנות."

שני המבקרים – עסקני ציבור יהודיים ידועים במוסקווה – לא יכלו שעה ארוכה להתאושש מהלם התגלית וניצבו דוממים כשמבטם אינו מש מן הדמות המכווצת. והוא? גיבור תגליתם המהממת, הוא הצליח סוף סוף להתאזר. "זקר לאט ובכבוד את מבטו, הישנה אותו רגע קט על יאנקל קאנטור, אתר כן על בלומברג... אבל מיד התכווץ וטמן שוב את עיניו בספר. לשווא היו מאמציהם לראות עוד פעם את מבטו הכבד, המיוסר, המיוגע. גם את קולו לא שמעו." קאנטור ובלומברג ניסו כעבור זמן מה עוד כמה פעמים לחזור אל התוודעות מדהימה זו, אך לשווא. המתחזר חזר על עצמו גם בפעמים הבאות.

הוא סיפוריה של אסתר שניידרמן כפי ששמעה אותו מפייהם של שני עדי הראייה.

חיוו של חיים פרושנסקי ושכיית-החמדה של ה"מאמענט", הדפיסו הנאצים את הביטאון שלהם "פלקישר ביאובכטר". הגורל חסך מחיים פרושנסקי את הפרק הכואב הזה.

אוסקר פרלמן – "הקבצן"

אין הרבה חומר ביוגרפי וביבליוגרפי על העתונאי אוסקר (אשר) פרלמן, מבכירי הפובליציסטים ב"מאמענט" הווארשאי, בשנותיו הראשונות. בלקסיקון של הספרות היהודית החדשה שיצא בניו יורק בשנת 1968 מסופר: פערלמאן אשר (1895-) נולד בווארשה. עד סוף שנות העשרים היה חבר בהנהגה הראשית של ה"פאלקס פארטיי" (מפלגת העם). לאחר מכן היה פעיל בתנועה הקומוניסטית בעיקר ב"געזערד" (חברה ליישוב יהודים על הקרקע בברית המועצות) בפולין. ב-1934 אירגן ועמד בראש סיוורים לרוסיה ולבירובידואן. בגלל משפט בשנת 1935 ברח באופן בלתי ליגאלי מפולין לרוסיה. בימי המשפטים (ברוסיה) ב-1937 נאסר ושנים רבות גלה במחנות סובייטיים. בשנת 1955 שוחרר, חולה ושביר. חזר בתשובה ונהיה שומר מצוות. פערלמאן היה מן המשתתפים הבכירים ביותר ב"מאמענט" בווארשה, 1920-1934. חבר המערכת בעתון "דאס פאלק" (העם) בווארשה, השתתף בעתון "דער גייער געדאנק" (הרעיון החדש) בוויילנה, "איבערבויו" (בנייה מחדש) בווארשה 1933-1935, שם גם כתב בכתב העת "וועלט איבערבליק" (סקירה עולמית) ובשורה של פירוטמים קומוניסטיים בלתי חוקיים בווארשה, לודז' ולמברג (לבוב).

בשנים 1935-1937 היה מן המשתתפים הפנימיים ב"עמעס" (אמת), מוסקווה, כתב ל"בירא-בידיאגער שטערן" (הכוכב של בירא-בידיאגאן, השתתף בכתב העת "אקטיאבר" (אוקטובר) במינסק ואחרים. פירסם ספר "בירובידואן, רשמי-ביקור", וורשא, 1934, עמ' 265 (הופיע גם כהוצאה מיוחדת עם הקדמה של המחבר, 143 עמ').

לקטע הביוגרפי הזה גם מצרפים מראי מקום: שנתונים של יו"א, וארשה 1928 (אינדקס); יידישער געזעלשאפטליכער לעקסיקאן, ולקסיקון חברתי יהודי, וארשה 1939, עמ' 265; ספרו של ז. סעגאלאוויטש "טלאמאצקה 13", משנת 1946, עמ' 107; שני מאמרים של ד"ר חיים שושקס (שאסקעס) בעתון "טאג מארגן זשורנאל" הניו יורקי מ"ז ביולי 1956 ומ"ז באוגוסט 1958.

"באבי יאר של המלה היהודית"

בספר הזכרונות שלו, "טלומאצקה 13" (בית העתונאים והסופרים היהודיים בווארשה, ראה "קשר", 3, 4 ו-10), מזכיר הסופר והמשורר זוסמן סגלוביץ' את אוסקר פרלמן כאחד מבאי הבית הקבועים של בית הסופרים והעתונאים וכיידו הקרוב של הסופר, המשורר, הלשונאי, מבכירי העורכים ב"מאמענט" וציר ה"סיים" הפולני נח פרילוצקי. סגלוביץ' כותב על פרלמן: "חבר מערכת זה של ה"מאמענט" גמלט מאוחר יותר לרוסיה ושם נעלמו עקבותיו."

במאסף "העתונות היהודית שהיתה" בהוצאת האיגוד העולמי של עתונאים יהודיים, מזכר שמו של פרלמן פעמיים. פעם במסתו של אברהם ואק שבו

אופוריה ברוסיה

גירסה קצת שונה – אם כי בעקרון מאשרת את עצם הגילוי והפרטים העיקריים – היא משל העתונאי היהודי הידוע ד"ר חיים שושקס (שאשקעס). שושקס, רפורטר בחסד אשר בשליחות עתוניו, ה"היינט" הווארשאי, "מארגן וזורנאל" הניו יורקי ואחרים ביקר אצל היישובים היהודיים בעשרות ארצות בכל היבשות ותיאר בעט אמן את רשמיו, זכה בקרב ידידיו לכינוי "אגון ארווין קיש" היהודי. בעצם צריך היה להיות – היידי. שהרי גם קיש, מגדולי הרפורטרים באירופה המרכזית היה ממוצא יהודי. (כתבנו עליו בשעתו ב"קשר", בגיליונות 3, 5 ו-13). אלא מאי? אם משום קנאת חנינם של נשמות טובות ואולי בגלל שלפעמים באמת נסתף קצת מעבר לנהיג בתיאורו הצבעוניים ובסיפוריו המרתקים התייחסו לפעמים ביותר מקורט של אי אמן לסיפור זה או אחר שלו. וזה מה שקרה לו גם באותו תיאור דמטי ממוסקוה שקטעים ממנו נביא כאן בתרגום, על פגישתו הראשונה המהממת עם אשר (אוסקר) פרלמן, ליד בית הכנסת הגדול במוסקוה. בהפרש של שנתיים הוא תיאר את הפגישה פעמיים בשני מאמרים ב"טאג מארגן וזורנאל" הניו יורקי (באוגוסט 1956 וביוני 1958). למה פעמיים? כי בינתיים נתקבלו אישורים מלאים – גם מהממשלה בארץ ישראל – שפרלמן חי ומסתובב כנראה באזור בית הכנסת הגדול במוסקוה ואפילו הופעלו אנשי קשר שונים שיבואו איתו בדברים.

וכך סיפר ד"ר חיים שושקס:

"בעת ביקורי בבית הכנסת במוסקוה ניגש אלי יהודי בשנות החמישים שלו, שניכר בפניו שכבר זמן רב לא ידעו גילוח ותספורת, ובגדיו השתפלו מגופו כמו סמרטוטים. הוא שם את ידו על כתפי ואמר בחיוך לגלגני מעט: 'אני מכיר אותך! אתה שושקס'. נדהמתי. ומי אתה? – שאלתי. ושוב היזדהד קולו הלגלגני: 'אינך מכיר אותי? הרי אני אשר פרלמן, לשעבר עתונאי ב'מאמענט' הווארשאי'. אני מתרומם ממקומי: אשר, אוסקר! אתה תי! הרי כולנו שמענו שכבר מזמן הלכת לעולמך. אה, כמה אני שמח!"

שושקס הביא כמה פרטים על אוסקר פרלמן, כפי שהוא הכיר אותו: ג'נטלמן וארשאי, לבוש תמיד ללא רבב, מקפיד אפילו על הקמט של מכנסיו. שמו כעתונאי הלך לפניו. הוא השתייך ל"מפלגת העם" (פאלקס פארטיי) של נה פרילוצקי, ממייסדי ה"מאמענט" ועורכיו, אך יותר מאוחר הסתפתה, באופן בלתי ליגלי כמובן, לקומוניסטים. הסופר מרדכי צאנין סיפר לי על המבוכה הנוראה והשערוריה שפרצה ב"מאמענט" כאשר נודע במערכת על צעדו זה. במשטר ששרר אז בפולין די היה בכך לפעמים כדי שעתון ייסגר על ידי השלטונות. ידידים ומכרים התרחקו ממנו כאילו היה נגוע במחלה מידבקת. באלמנך שהוציא ה"מאמענט", בשנת 1921, לרגל יובל העשור שלו אי אפשר למצוא ברשימת המשתתפים זכר לשם פרלמן. ייתכן, שאין לייחס לזה משמעות פוליטית כלשהי. פרלמן לא היה עדיין כנראה בין העובדים הקבועים. את האלמנך הזה ערך ידידו הטוב, אף הוא בעל נטיות שמאלה, שיהד אתו ישב בהנהלת "גצוערד", עורך מיכאל סוריץ. על כל פנים, הדבר היה זמן רב לפני שפרלמן ייצא מן הארון. למונוגרפיה של מענדל מאזעס על ה"מאמענט" צורף נספת, הכולל שמות 112 משתתפים – עורכים, כתבים, פובליציסטים של העתון, בכל תקופותיו. שמו של אוסקר פרלמן אינו מופיע ברשימה זו. אשתו היפה והאלגנטית של אוסקר, כפי שמתאר אותה שושקס,

באה מבית רבני ידוע והוא עצמו היה מוכיר לא פעם בגאוה שהוא "קוצקאי" (מהסידי הרבי מקוצק). לפתע, בשנת 1936 כבר פגש אותו שושקס בעת ביקור במוסקוה במערכת של העתון היידי הגדול ביותר בברית המועצות, "עמעס" (אמת), בלשכתו של העורך משה ליטוואקוב, מראשי ה"ייבסקציה" (הסקציה היהודית של המפלגה הקומוניסטית ברוסיה) שכינאו כפי יהודים רבים היה "המפיסטו האדום". על מה דיברו? כמובן על כל הניסים והנפלאות שקורים במולדת החדשה לתרבות היהודית ועל המשטר הרקוב מן העבר השני של הגבול. (כתבה נרחבת על פגישה זו פירסם ד"ר שושקס בשעתו בעתון "היינט" הווארשאי (לצדרי, לא הצלחתי למצוא). כנראה שלתקופה זו שייך גם מכתב של פרלמן לאמו, שנשאר בידי המשפחה בארץ. על גבי המכתב רשום רק ההודש והיום – 25 בספטמבר – כנראה משנת 1936 או 1937. וכך כותב אז אוסקר במכתבו ממוסקוה לאימו (ביידיש, בכתוב הסובייטי הידוע, שמעוות את המלים העבריות), שממנו אביא כמה קטעים:

"אמי היקרה! קיבלתי את מכתבך. מפליא אותי מאוד שאת כל כך דואגת לי. הרי אינני עוד ילד קטן. אני עצמי יש לי כבר ילדים מבוגרים [מזר שהיא מדבר על 'ילדים' בלשון רבים. לפי הידוע, היה לו בן יחיד, נאטעק, שנהרג בתאונת דרכים במוסקוה – ש.ר.]. נכון שאינני עוד חזק כפי שהייתי פעם בפולין הפאשיסטית, אך לעומת זאת הריני עתה האדם המאושר ביותר שחי בארץ היקרה ששמה רוסיה הסובייטית. אנו בונים כאן את החיים הסוציאליסטיים, אנו יוצרים כאן את האושר בשביל האנושות כולה. אנו נלחמים בפשיזם הנבזה שמאיים במלחמה על האזרחים השלווים בעולם ואשר מתכוון לתקוף את רוסיה הסובייטית. זה בלבד מוסיף לי הרבה כוח. אמא יקרה, הן זוכרת את אותי מן העבר. הרי את יודעת באיזו עקשנות, בכמה להט ויושר נטלתי על עצמי כל עבודה שהיתה יקרה ללבי. האם צריך אני להסביר לך שבעקשנות עוד יותר גדולה לוקח אני על עצמי, במולדת החדשה שלי שהיא רוסיה הסובייטית, כל עבודה שבה תלוי האושר של המולדת הסוציאליסטית הגדולה. אשר על כן, אל נא תשאלו אם אני בריא או לא. מיליוני פועלים נלחמים נגד מעשי הזוועה של הרוצחים ששופכים דם נקיים בספרד, בפולין ובגרמניה. הם, מיליונים אלה, פחות בריאים ממני ואף על פי כן הם נלחמים בחירוף נפש עד שישחררו את האנושות מן הרוצחים הפאשיסטיים ויקימו עולם חדש, שבו יחיו בני אדם באושר ובחדווה."

בהמשך המכתב הוא שואל לשלומם של קרובי משפחה ברחבי העולם ומתרעם על כך שאינם כותבים אליו.

בהזכירו את אחיו יוסף (בארץ ישראל) הוא כותב:

"היכן יוסף? גם לו לא יאה לכתוב אלי? האם הוא כל כך עשיר שלא נאה לו לקיים קשרים עם אח ש'ברח' לברית המועצות? מאוד מוכער הדבר מצדו."

על עצמו ומשפחתו הוא מוסיף:

"גם נאטעק (הבן שנהרג כאמור יותר בתאונה), גם סאלה (אשתו) מאושרים ומרוצים מאוד, שהם חיים בברית המועצות. נאטעק כבר בביתה השמינית ובקרוב יעלה לאוניברסיטה."

עד כאן המכתב. כאמור, הוא היחיד שנשתמר. הוא נכתב לפי כל הסימנים עוד בימים שפרלמן היה שרוי באופוריה מעצם שהותו במולדת הקומוניסטית. חלפו שנה או שנתיים ומשה ליטוואקוב נאסר ולאחר מכן חוסל. גם יתר

מאמענט

ספרו של אשר (אוסקר) פרלמן על בירובידז'אן - שהופיע בפולין, ילדים מבירובידז'אן - רוסי, יהודי, סיני וקוריאני

משתתפי העתון היידי הרשמי נעלמו ועקבותיהם לא נודעו. מכאן הידיעות שרווחו בקרב בני משפחתו של אוסקר בווארשה, בתל אביב ובניו יורק כי גם הוא, כמוהו כלישוואקוב, חוסל. והנה פתאום...

דרכי הגורל האכזריות

פתאום פגש שושקס את אוסקר בבית הכנסת הגדול במוסקוה ומיד הציע לו לפרוש החוצה כדי לשתות בחופשיות. פרלמן היסט. לאו ראשית כל עליו להתפלל מנחה. גמר את התפילה, יצא, שושקס אהז בורעו והזמין אותו להיכנס ללימוזינה של "אינטוריסט" שחיקתה בחוץ ולנסוע איתו למלוננו כדי שיוכל שם להתחיל את הלבוש המסמורטט שלו באי-אלה דברים ששושקס ייתן לו. פרלמן סירב תחילה. הרי בגלל הנסיעה יפסיד תפילת מעריב. ושנית, איך ייסע בלבוש מרופט כזה במכונית שמיועדת למיוחסים ולמלון המפואר הרי בוודאי לא יתנו לו להיכנס. אבל השניים נסעו והגיעו למלון. שושקס עלה לחדרו, הוציא מן הארון אחת מחליפותיו ונתן אותה לאוסקר שהמתין לו בחוץ. שם, בחוץ, סיפר לו אשר-אוסקר בקצרה מה קרה איתו בשנים אלה של ההעלמות: הוא נאסר, ישב שנים בבית הסוהר לאחר מכן כמה שנים במחנות ריכוז בצפון הרחוק. בינתיים איבד את בנו נאטעק ואת אשתו. בנו - כך הזכיר שושקס - ניספה בתאונה ואשתו נטשה אותו לטובת גבר אחר. אבל דבר אחד לפחות הרוויח מכל התלאות שפקדו אותו, אמר לו אוסקר. הוא חזר למקורות, אל התפילה והאמונה, ממש כמו בילדות כאשר היה מתפלל ב"שטיבל" הקוצקאי. "כאשר מוצאים מחדש את הביטחון שאבד, אין מרגישים את הבדידות, את הרעב ואת חוסר האונים." כאשר פגש שושקס זמן מה לאחר מכן בתל אביב את אמו בת התשעים של אוסקר, היא אמרה: "הרי כל ההישרדות שלו היא בזכות הרבי מקוצק. מה אינך מבין כאן?"

שושקס נפגש עם פרלמן באותו ביקור, לא פעם אחת אלא פעמיים. בפעם השנייה שוב ראה אותו בבית הכנסת ועתה אוסקר כבר לבש את המכנסים ששושקס נתן לו. כל הסיפור הזה, על פרטיו המרגשים, עורר הדים רבים בווארשה, בעיקר בקרב עתונאים וסופרים מקורבים לשמאל. אחדים, מהם עתונאים ידועי שם, הביעו בגלוי פיקפוק באמיתות הסיפור. הדבר חזר לשושקס. יותר ממחצית המאמר השני שלו ב"מארגן זשורנאל" הקדיש לעשיית חשבון עם המשמיצים. כמה מאושר היה כאשר קיבל מכתב מאחיו של אוסקר, יוסף פרלמן, מתל אביב. האה, בצעירותו, היה פעיל בעיר הולדתו וארשה יחד עם אוסקר במפלגת העם (שדגלה ב"עבודת ההווה" למען התבררה והתרבות היהודית ושללה את הציונות) של נח פריילוצקי. אך בנפשו היה ונשאר יהודי לאומי, ערג לארץ ישראל ולבטוף עלה לארץ. כאן בתל אביב היה ממיסדי "בית ליוויק", והתיידד עם סופרי יידיש רבים מחוץ לארץ שביקרו בארץ וביתו הפרטי הפך בית ועד חם לסופרים ועתונאים בידידי. באותו מכתב, שכל כך שימת את שושקס, כתב לו יוסף פרלמן שהוא מיצר על כך שנמצאו בקרב עתונאים שמאלניים מלעזים שהטילו ספק באמיתות סיפוריו על אוסקר: "הריני זוכר", כך יוסף פרלמן, "כיצד בנוכחותם של משה גרוסמן [הסופר] ושל ד"ר יוריס [העתונאי, איש המאמענט] פגשתי אותך אחר חצות בקפה 'כסית' ואתה חיבבת אותי ובישרת לי שאחי חי. הנה רק היום קיבלתי מכתב מאת בערל מארק שכתב לי: 'יוסף פרלמן היקר, שושקס לא שיקר במאמרו. אחיך אוסקר חי. הוא מקבל רגשה מן הממשלה

ופוגשים אותו מעת לעת בבית הכנסת הגדול, מצא אותו שליח מיוחד ששלח זקן הסופרים שלנו ז. וונדרוף, לשוטט בחוצות מוסקוה ולאחרו. פרלמן טילפן אל וונדרוף הזקן והביע את תמהונו על כך שקרוביו בחוץ לארץ מתפשים אותו, שהם בכלל יודעים שהוא חי. פרלמן אף אמר היה לבקר את וונדרוף בביתו." זה רק קטע ממכתב ארוך שכתב האה.

האה הזקנה והאה יוסף הם שניים מבני המשפחה של אוסקר שבנו את ביתם בארץ ישראל. הלכו בעקבותיהם עוד שני אחים. צא וראה כמה מופלאות וכמה אכזריות הן דרכי הגורל היהודי. המלחמה בין הקומוניזם לבין הציונות ברחוב היהודי בפולין, ולא רק בפולין, היתה מן המאבקים הקשים ביותר שידע העם היהודי. לא רק האידיאולוגיות נאבקו זו בזו. גם אנשים. משפחות התפלגו, אבות ובנים, אח באה, נלחמו ונפרדו בעקבות מאבק זה. אוסקר בחר במוסקוה. אחיו יוסף, יעקב ודוד ואמם שיינה בחרו בציון.

אוסקר איבד בן בתאונה מתרידה בחוצות מוסקוה. בן מחונן, שהיה כבר על סף כניסה לאוניברסיטה. האה דוד איבד את בנו - שניהם נקראו על שם הסבא נתן - במלחמת העצמאות בארץ ישראל. נתן הארץ ישראלי היה עתונאי, עבד ב"קול המגן" וב"קול ירושלים". הוא היה אחד מ-16 אנשי ה"הגנה" שנפלו בעטרות. האה הצעיר של אוסקר, יעקב, הגיע לארץ כשהיה בן 17 ונימנה עם ראשוני קיבוץ מרחביה. יום אחד חלה. כשהחמיר מצבו, שלחו אותו לבית החולים. הוא נסע בדיליז'נס שנהגו היה ערבי, כאשר ירד לרגע החולה לשולי הדרך לעשות את צרכיו, ברח הערבי מן המקום. שלושה ימים שכב יעקב בין השיחים עד שכוחותיו אולו. בחיפושים הנרחבים שנערכו באותה עת אחריו, נמצא גוסס. כבר אי אפשר היה להצילו. הוא קבור בפתח תקוה.

סיפורה של סאלה אשת אוסקר

בפרק "הקבצן" בספרה "בירובידואן מקרוב" מביאה אסתר רוזנטל שניידרמן גילוי שיעניין במיוחד את הקורא הישראלי. בתקופה שבה אוסקר פרלמן השתתף באופן פעיל בווארשה בביטאונים פרו-קומוניסטיים, הוא כתב בעיקר בכתב העת "איבערבו" (שהטיף להכשרת דלת העם היהודי לעבודת ארמה כדי להעבירה עם תום ההכשרה להתיישבות בבירובידואן). אוסקר, שדאג כנראה גם לצד הכלכלי של התוצאה לאור, הצליח לעניין בכתב עת זה את גיסו האמיד לבית כשר והלה השקיע סכום כסף ניכר בעסק והפסיד אותו עד מהרה. אותו כשר אינו אלא סבו של פרופסור אסא כשר מאוניברסיטת תל אביב, ואחותו שרה-סאלה היתה נשואה לאוסקר.

יום אחד, אחר שאסתר שניידרמן הצליחה לעזוב את ברית המועצות והתגררה בעיר הולדתה וארשה, היא קיבלה הזמנה מאחת מידידותיה - אשתו של הפעיל הקומוניסטי יוסף ליווארטובסקי שגרצה בידי הנאצים - לבוא אליה הביתה, כי "הגיעה אורחת ממוסקוה". האורחת, כך לחשה לה ידידתה, היא שרה כשר. ממשיכה אסתר שניידרמן בספרה:

"עוד בברית המועצות ידענו כי בשעה שבעלה ישב בכלא היא נתגרשה ממנו רשמית, מתפארת ב'מעשה פטריטי' זה שלה בכל מקום שאפשר היה. היא נישאה לאיזה איש צבא רם מעלה. עכשיו היא באה לארץ הולדתה למסע תענוגות. וכאן, ברחוב קאזימ' מס' 5, מסבה היא לשולחן הערוץ ומשתפכת במתק שפתיים על 'האושר הגדול שנפל בחלקה לחיות בארץ ההומנית ביותר והמתקדמת ביותר בעולם'. היא מצליחה להרגיז

מאמענט

לפני קיוסק עתונים בווארשה, 1934. למעלה - ה"מאמענט"

מתחת לאפה של הבולשת הפולגית שלא ראתה בעין יפה פעילות זו ולבסוף אף יצא, בעידוד הסובייטים, למסע היכרות למזרח הרחוק. אבל לפני שאני מגיע לשלב זה, רוצה אני לספר על מעשה שאירע לי עצמי לפני כמה שבועות. איזה זימון מקרים, כמעט דמינוי. יום אחד אני נכנס לבית קפה ברחוב אבן גבירול בתל אביב. ניגש אלי אדם, מוודא שאינו טועה בזיהוי שלי ומציג עצמו כשחקן תיאטרון בשם לואיס רוזנברג. מתפתחת שיחת חולין חסופה. לשאלתי באילו הצגות שיחק באחרונה הוא מספר בהתלהבות על "התולכים בחושך" של הנוך לויין. ומניין לך המבטא הדרום אמריקני? זה סיפור ארוך, משיב הוא. אבל ניאות לספרו בקצרה: בשנת 1934 - זה היה כנראה סמוך לפירסום הצו הרשמי של מיכאל קלינין, ב"7 במאי 1934, שלפיו יש "להפוך את המחוז הלאומי היהודי לחבל יהודי אוטונומי במסגרת אזור המזרח הרחוק" - אביו ליאון, יליד סארני שבפולין, שהיה נגר במקצועו, התרשם מאוד מן התעמולה שעשו תוגים יהודיים מסוימים בבלגיה שבה התגורר, ל"מדינה היהודית שקמה בבירובידו'אן". חסידי אותה "מדינה יהודית" ביקשו לגייס בעלי מקצוע יהודיים בכל רחבי העולם היהודי וגם ליאון רוזנברג החליט להגר לשם. באותה תקופה התפתחו מאות רבות של יהודים במקומות שונים בעולם להגר ל"מדינה היהודית" שעל גבול מצ'וריה. מבלי להיכנס לפרטים, נזכיר שרבים וטובים ב"בונד", בקבוצות הטריטוריאליסטיות ובראשם ד"ר חיים זייטלובסקי, בפועלי ציון שמאל ובגוונים אחרים בתנועה הציונית ואנשי רוח כמו שלום אש והמבקר ראובן

בהתלהבות את המארחים ואת האורחים שהיו ביניהם כמה זמויות נשואות פנים, ובתוכם אלמנתו של מיניסטר החוץ המנוח של פולין העממית, זיגמונט מודזלבסקי. אנטישמיות? את זאת בדו מלבס אויבי המדינה. מיליוני הקורבנות במחנות הסובייטיים? 'הקומוניזם יותר חשוב מאשר אותו קומץ אנשים שיש הכרח לפנותם מן המסילה, כדי שלא יפריעו להשיג את המטרה הנעלה'. לבסוף פוקעת סבלנותו של בעלה של אסתר, ניסן, אף הוא פובליציסט שמאלי לשעבר והוא שואל: 'שמה את יודעת משחו על אשר שלך? הוא מכרי הטוב. הזכור לך... בשנת 1935 התארחתי בדירתכם הסובייטית. הכבר שוחרר אשר שלך מן המתנה?' 'איני יודעת', משסעת אותו שרה. 'אינך יודעת! ואנחנו נתקלנו בו ליד בית הכנסת המוסקוואי. יושב ופושט יד לנדבה' - הטיח בה בעלה של המחברת וקם ללכת. והאנשים שנתכנסו לכבוד האורחת היהירה מרוסיה נתפזרו חיש מהר. ליד השולחן נשארו רק בעלת הבית המבויישת והאורחת ממוסקוואה."

מחסור במסמרים

נחזור שוב לאוסקר. כפי שסיפרנו בראשית הדברים שיקע עצמו אוסקר ראשו ורובו בתעמולה למען "החבל האוטונומי היהודי" במזרח הרחוק. "חיידיק שני הביתיים" - בירא בידושאן (לפי הכתיב היידי) או בירובידו'אן כפי שאנו קוראים היום - ישב עמוק עמוק בכל תאי גופו. בפולין הוא כתב בעשרות כתבי עת שבצורה גלויה או עקיפה הטיפו להגירה לשם, הופיע באסיפות

בריינין וכדומה, בירכו על הצו של קלינין וראו בו "אתחלתא דגאולה". רוזנברג שהה כשנתיים ב"גיהנום הזה", כפי שמספר הבן. חי בעוני ובמחסור ואף סבל מפגיעות ועלבונות על רקע אנטישמי, מצד המיעוטים הלא יהודיים, בעיקר הקוואקים, ותיקי החבל. ביאשו עזב רוזנברג את "המדינה היהודית", הגיע למוסקוה ומשם, בפספורט מזויף, נמלט לבלגיה. כעבור זמן היגר מבלגיה לאורוגוואי ובה הקים משפחה.

לא היה גבול לתדהמתי לשמע הדברים. בן שיחי המקרי לא הבין למה נרעשתי כל כך. ואז אמרתי לו שאני מתכוונן לכתוב מאמר שקשור בבירובידו'אן ובדיוק ערב לפני פגישתנו זו סיימתי לקרוא את ספרו של אשר (אוסקר) פרלמן על "המדינה היהודית" בסיביר הרחוקה, שנקראה "טיכונקה" בעבר.

ספרו של פרלמן יצא בווארשה בעקבות ביקור רשמי שערך בחבל היהודי וחזר ממנו מלא תהילות, תשבחות ותקוות. זימון מקדים כזה, שתוך כדי עבודה על נושא, הרחיק כל כך מתודעתנו, אמצא לפתע באורה בלתי צפוי בבית קפה תל אביבי צאצא לאחד המהגרים לבירובידו'אן שנמלט משם בשרון לב, לא יכולתי להעלות בדמיוני.

בשובי הביתה דיפדפתי שוב בספרו המתלהם של אוסקר פרלמן. לא שפה ושם לא גילה ב"מדינה היהודית" הרחוקה מחסור כלשהו. מצא, במסמרים, למשל. עד כדי כך, שהחליט בלבו שמיד עם שובו לווארשה יארגן משלוח של כמה ארגוני מסמרים לבירובידו'אן. הוא גם גילה הזנחה ביוורקרטית מצערת. למשל, הדגל האדום שהתנוסס על בניין השלטון המרכזי - צבעו דהה. מדרכות העץ היו סדוקות וחורקות. בריכוזי המהגרים החדשים אין עדיין סידורי גיבוב ואספקת מים והם נאלצים ללכת עשרות מטרים כדי לשאוב מים. במטבחים הציבוריים האוכל לא טעים. אך מה כל אלה לעומת הרגעים ואפילו השעות והימים - 23 יום נמשך הביקור - של קורת רוח, הנה, למשל, ראה פרלמן עובדי אדמה תוררים מהקציר וביניהם קבוצה של מהגרים מפלשתינה ששרים במקלה את השיר העברי "יא תה לילי" (בספר שלה מתארת אסתר שניידרמן את ההדים הנלהבים שהיו במוסקוה הרשמית וגם היהודית לבואם של 25 מהגרים יהודיים מפלשתינה לרוסיה, בדרכם לבירובידו'אן). והנה הוא שמע מפיו של אחד מחשובי העסקנים בחבל היהודי, רבינוביץ' (שעמד בראש משלחת פועלים מן החבל לכמה מפעלים בברית המועצות לצורך קבלת עזרה), על אירוע יחיד במינו: כאשר קלינין, נשיא ברית המועצות, מסר לסטלין דו"ח על מפעל הטריקטורים בצ'לאבינסק, סיפר לו כמו דרך אגב שחמשת הטריקטורים הראשונים מתוצרת המפעל נשלחו לחבל היהודי בבירובידו'אן. "לא יותר מהמישהו?" תמה סטלין, "צריך להזרים להם יותר." לא ייאמן כי יוספר: סטלין בכבודו ובעצמו התערב למען החבל האוטונומי היהודי. ועוד ועוד.

בספרו של פרלמן, שכנראה מעט עותקים נשארו ממנו בעולם היהודי (לצורך עבודה זו קיבלתי עותק מאוניברסיטת בן גוריון ועל כך נתונה להם תודתי), ישנה הקדמה מטעם ההוצאה, האומרת בין היתר כי "העורך א. פערלמאן הוא כיום האדם הבקיא ביותר בפולין בכל עניין שיש לו שייכות

לבירובידו'אן". וראו פליאה על גבי פליאה: בבירובידו'אן עצמה הותרם הספר - כפי שמעידה אסתר שניידרמן - והיא לא הצליחה להשיגו בשום ספרייה. אפילו מעט הביקורת די היה בה כדי לדון את החיבור לגניזה.

האיש שנעלם פעמיים

פרלמן עצמו כתב בהקדמה לאמרו: "קראתי שכמה אלפי מהגרים לבירובידו'אן ברחו משם. נסעתי לשם כדי לחקור את הסיבות מדוע מהגרים ברחו והאם גם עכשיו תיתכן נשירה משם. האמנם בירובידו'אן היא ארץ שאינה מתאימה למגורי בני אדם? האם זו ארץ שהחום, הקור, סערות, יתושים, יערות העד העבותים, שטפונות, מגיפות מבריחים אנשים משם או שיש סיבות אחרות שגרמו לבריחה." (לא פחות מ-18 אלף מהגרים חדשים, כמותם כרוזנברג, עזבו את החבל תוך שנה"שנתיים כי לא יכלו לעמוד בתנאי החיים בבירובידו'אן). פרלמן המשיך בהקדמתו: "חשבתי שראוי הציבור היהודי בפולין שיהיה לו מושג מציאותי על בירובידו'אן ושמושג כזה הוא יכול לקבל אך ורק מעד ראיה שיבחן את החיים שם מבעד למשקפים אובייקטיביים, יסתכל על חיי המקום בלא שום משוא פנים." והוא נסע לשם. נסע תשע יממות רצופות ברכבת מרחק של עשרת אלפים קילומטרים. בקרון שלו פגש הרבה אנשים מעניינים, ביניהם גנרל סובייטי, בנו של מלמד יהודי, שעד היום - לדבריו - הוא לפעמים מציץ בספר ביידיש. ראה מראות נוף אותם תיאר ביד אמן, דבר נדיר למדי לגבי פובליציסט פוליטי. בסך הכל, ראה אך טוב. אני משווה את גילוייו של פרלמן לסיפורה של פרופסור אסתר שניידרמן, קומוניסטית בלב ונפש, שעשתה מתוך שלושים ושתיים השנים בברית המועצות שנתיים בהתנדבות בבירובידו'אן וחמקה מן "המדינה היהודית" במפת גפש ובאכזבה עמוקה. אמנם היא כבר ידעה שאין לה לצפות לגדולות ונצורות אחר שראתה מה עשה המשטר הסטליניסטי לתרבות היהודית והיידית בברית המועצות. ואף על פי כן, מה שהיא ובעלה חוו על בשרם, לא יכלה לשער אפילו בסיוטיה השחורים ביותר, החל בעוני ובמחסור, דרך התעמרות קשות של פקידים בירוקרטים במהגרים, עבור למשפטי ריגול מהירים, שרוב הנאשמים בהם (בריגול לטובת יפאן) היו יהודים שכמובן הוצאו להורג ביריה ללא שהיות, וכלה במעשה זוועה הגובל ברצח עם כלפי מאות קוריאנים תושבי החבל. כאמור, שיחק לה מזלה והיא הצליחה לחזור בבירובידו'אן למוסקוה ומשם הגיעה לפולין ואף עלתה לארץ ישראל ופירסמה כאן ארבעה ספרים - מהם אחד על בירובידו'אן - שתיעדו את הסיוט שממנו התפכחה באיתור של שלושים שנה.

ומה קרה לגיבור רשימתנו אוסקר פרלמן? קרוב לוודאי שהוא איננו עוד בחיים. הפעם לא מטעמים אידאולוגיים כי אם במצוות הביולוגיה. מתי נפטר? היכן הוא קבור? למשפחה כאן אין שום ידיעה על כך. בני המשפחה משתדלים להשיג מידע בכל דרך. הם אף מנסים להשיג פרטים מן התיק שלו בקג.ב., בינתיים לשווא. אוסקר, העתונאי האידאליסט, התוסס, הנלהב, האדוק באמונתו ב"עולם החדש" נעלם גם במותו, כפי שנעלם בשעתו בחייו.

דער מאמענט

ביבליאגראפיה

פרושנסקי

1. די יידישע פרעסע וואס איז געווען (עטונות יהודית שהיתה), בהוצאת האיגוד העולמי של עתונאים יהודים. המערכת: מרדכי צאנין, דוד פלינקר ושולם רוזנפלד. מזכיר המערכת - משה רון. מבוא: יהודה גוטהלף. 688 עמ', פורמט אלבומי. תל אביב 1975. המהדורה העברית - יהודה גוטהלף, מרדכי צאנין, דוד פלינקר ושולם רוזנפלד. באותו ספר, ארבעה מאמרים על ה"מאמענט": מאת מענדל מאועס, אברהם זאק, מארק טורקאו ומארק (מאיר) קאהאן. וארבעה מאמרים על ה"היינט": מאת יצחק גרינבוים, חיים פינקעלשטיין, ד"ר משה סנה ובער קוטשער.
2. "היינט" - א צייטונג ביי יידן ("היינט" - עתון של יהודים), מאת חיים פינקלשטיין, תרס"ח-תרצ"ט (1908-1939). הוצא על ידי הפדרציה העולמית של יהודי פולין, ספריית י.ל. פרץ, תל אביב תשל"ח (1978).
3. דוד דרוק, צו דער געשיכטע פון דער יודישער פרעסע (אין רוסלאנד און פוילען), וארשה 1920. יידיש.

4. אליהו זאב בן שמואל לוי אפשטיין, זכרונותיו, חלק ראשון. דפוס סעדיה שושני, תל אביב.
5. מענדל מאועס, זכרונות (יידיש), הפרק על העתונות היהודית בווארשה וה"מאמענט".

פרלמן

1. לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, כרך 7, ניו יורק 1968.
  2. א. פערלמאן, בירובידזשאן - שילדערונגען פון אי ריזע אין יולי-אוגוסט 1934 (מיט א מאפע), יידיש פארלאג "גראשן ביבליאטעק", מס' 186, ווארשע 1934.
  3. זוסמן סעגאלאוויטש, טלאמאצקה 13, בואנוס איירס 1946.
  4. אסתר רוזנטל-שניידרמן, בירובידזשאן מקרוב, תל אביב תשנ"א.
- המחבר מבקש להודות לעובדי המחלקה לכתבי יד בבית הספרים האוניברסיטאי והלאומי בירושלים, ולמנהלה ד"ר רפי וינור.